

Jana Mali

SOCIALNO DELO S STARIMI LJUDMI KOT SPECIALIZACIJA STROKE

UVOD

Hitro staranje prebivalstva in sočasno zmanjševanje deleža mladega prebivalstva v sodobnem zahodnem svetu povzročata številne spremembe v (do) zdaj dokaj stabilnih ureditvah. Hkrati s podaljševanjem življenja, napredkom medicine, zmanjševanjem deleža aktivnega prebivalstva in večanjem deleža od pomoči odvisnih oseb smo priče spremembam v družinskih razmerah in medgeneracijskih odnosih. Ko dandanes javno govorimo o starosti, pogosto omenjamo demografske spremembe. Povečevanje deleža starejših med prebivalstvom posameznih držav sveta je posledica specifičnega pojava moderne družbe, to je demografskega prehoda z visokih na nizke stopnje rodnosti in smrtnosti.

Po predvidevanjih bo do leta 2050 prvič v zgodovini število starejših v svetu preseglo število mladih. Vsaka deseta oseba je danes že stara 60 let ali starejša; do leta 2050 bo po napovedih OZN toliko star vsak peti človek, do leta 2150 pa vsak tretji. (Vertot 2008: 10.)

Demografske spremembe, ki jih nekateri poimenujejo tudi demografski preplah, so v javnosti pogosto prikazane kot grožnja mlajšemu prebivalstvu, pa čeprav je daljšanje življenjske dobe kvečjemu dosežek naše civilizacije, saj v zgodovini človeštva tega pojava še nismo doživeli (Mali 2009, Lymbery 2005, Wilson 2001). Spremembe razmerij med starim in mladim prebivalstvom so po mnenju nekaterih tragične, vendar jih lahko razumemo tudi kot možnost za iskanje novih oblik sožitja in solidarnosti v družbi. V socialnem delu znamo razbrati možnosti in

priložnosti za pozitivno vrednotenje starosti in vidimo izziv za razvoj specializiranega področja socialnega dela, torej socialnega dela s starimi ljudmi. V prihodnje bo imelo ključno vlogo pri zagotavljanju družbene stabilnosti.

S povečanjem deleža starejšega prebivalstva smo postali pozorni na pojave, ki spremljajo starost, staranje in stare ljudi. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je bilo najpomembnejše »socialno vprašanje« industrijskih držav reševanje položaja delavskega razreda. Urejanje položaja delavcev na prehodu iz 20. v 21. ni bila več najpomembnejša politična in družbena tema. Nadomestilo jo je vprašanje odzivov na demografske spremembe (Payne 2005, Lymbery 2005, McDonald 2010), zlasti povečanega deleža starejše populacije in vzpostavljanja nove solidarnosti v družbi, pogosto poimenovane medgeneracijska solidarnost in sožitje. V novih družbenih razmerah je poudarek socialnega dela čedalje bolj na delu s starejšo populacijo. Hkrati je narava področja socialnega dela s starimi ljudmi takšna, da prizadeva vse socialne delavke in delavci, torej je univerzalna vsem socialnim delavkam in delavcem, ne glede na to, za katero področje socialnega dela se specializirajo. Kajti vsi se staramo in smo potencialni uporabniki služb in storitev, ki jih zagotavljajo socialne delavke in delavce. Tega se pri delu z drugimi starostnimi skupinami uporabnikov v socialnem delu mogoče manj zavedamo, a zato ni nič manj pomembno.

Naslednja značilnost socialnega dela s starimi ljudmi se nanaša na njegovo specializiranost. Specifične teme, povezane z znanjem in vedenjem o starosti in spremembah, ki jih v življenje ljudi prinaša starost, zahtevajo

specializirano področje socialnega dela. V nekaterih kontekstih ga označujejo s sintagmo gerontološko socialno delo, v drugih socialno delo s starimi ljudmi. Razlogi za različno poimenovanje niti niso ključni za opredelitev specializiranosti socialnega dela. Vsebina in predmet področja socialnega dela s starimi ljudmi zahtevata specializirano znanje za ravnanje, naloge in spretnosti, ki socialnim delavkam in delavcem določajo specializirano vlogo tudi znotraj samega socialnega dela.

V prispevku želimo opozoriti na aktualnost socialnega dela s starimi ljudmi, ki je posledica demografskih družbenih sprememb. Pri tem pa se postavljajo vprašanja, koliko je socialno delo pripravljeno na spoprijem z vprašanji reševanja stisk in težav starih ljudi, kakšne možnosti imajo socialne delavke in delavci za pridobivanje ustreznega znanja za ravnanje s starejšimi in kakšne konceptualne podlage in možnosti socialno delo ponuja za strokovno delo na tem področju. Odgovore bomo poiskali z analizo relevantnih znanstvenih besedil s področja socialnega dela s starimi ljudmi.

Pri tem velja opozoriti, da se z omenjenimi vprašanji v slovenskem okolju ukvarjamo prvič, da torej nimamo razprav o tej temi, upamo pa, da jih bomo s prispevkom spodbudili. Članek smo oblikovali tako, da najprej prikažemo razloge za nastanek specializiranega socialno-delovnega znanja za delo s starimi ljudmi, predstavimo razvoj socialnega dela s starimi ljudmi in razmerja do drugih ved, ki se ukvarjajo s staranjem in starostjo. V nadaljevanju predstavimo ključne značilnosti in dileme v izobraževanju za socialno delo s starimi ljudmi. Predstavimo razmerja med splošnim, generičnim socialnim delom in specializiranim področjem socialnega dela, in to tako, da opišemo specifičnost socialnega dela s starimi ljudmi na treh ravneh (mikro-, mezo- in makroravni), predstavimo načela, teme, področja dela in metode.

ODZIVI SOCIALNEGA DELA NA POVEČAN DELEŽ STAREJŠE POPULACIJE

Socialno delo s starimi ljudmi je specifično področje socialnega dela, vendar pa ga številni

avtorji socialnega dela pogosto povezujejo z gerontologijo. Povezanost gerontologije utemeljujejo z razlago, da socialne delavke in delavci potrebujejo znanje o staranju, tega pa podajajo tri ključne vede za razvoj gerontologije: medicina, psihologija in sociologija. Vsaka od navedenih ved obravnava staranje na ravni posameznika (na osebni ravni) in na družbeni ravni (položaj in potrebe starejše populacije). Gerontologija je multidisciplinarna veda, ki obsega teorije, sposojene ali izpeljane iz ved, ki jo sestavljajo, in producira spoznanja, ki se na nekaterih mestih dopolnjujejo, na drugih pa izključujejo. Zato jo prepoznamo po izredno raznovrstnem znanju, ki daje videz neenotne teoretske usmeritve. Prav to je za socialno delo poseben izziv, saj je tudi socialno delo veda, ki jo prežema množica teorij.

Mesec (2007: 1–3) navaja takšno delitev: (1) teorije, ki utemeljujejo socialno delo s sklicevanjem na njegovo etično upravičenost in nujnost ali s sklicevanjem na njegovo empirično ugotovljivo pozitivno družbeno funkcijo, in (2) teorije, ki odgovarjajo na vprašanje, kako ravnati v socialnem delu, kako delati socialno delo. Prve teorije so zelo povezane s filozofijo in etičnimi vprašanji na eni strani in s sociologijo kot vedo o delovanju družbe na drugi strani. Druge teorije pa se v iskanju odgovorov na akcijsko usmerjenost socialnega dela po eni strani opirajo na teorije drugih ved (psihologije, sociologije, pedagogike, organizacije idr.) in po drugi strani na teorije, izpeljane iz empiričnega raziskovanja socialnega dela samega in izkušenj socialnih delavk in delavcev.

McDonald (2010: 42–46) na seznam ved, uporabnih za socialno delo na kateremkoli področju, torej tudi na področju socialnega dela s starimi ljudmi, uvršča medicino, ekonomijo, pravo, psihologijo in sociologijo. Katero teoretsko izhodišče bo prevladujoče v ravnanju socialne delavke, je odvisno od osebne izbire vsakega posameznika kakor tudi od usmerjenosti organizacije, v kateri je zaposlena. Tako bo na primer socialni delavec v zdravstvu pri svojem delu zagotovo medicinsko usmerjen.

Za praktično delovanje in reševanje stisk starih ljudi potrebujejo socialne delavke in delavci jasno konceptualno polje socialnega

dela s starimi ljudmi. Potrebujemo dvoje: (1) znanje in izkušnje o staranju ter (2) posebne spretnosti in znanje za raziskovanje in iskanje odgovorov na potrebe starih ljudi. Vendar pa konceptualna razdrobljenost socialnega dela (ali gerontologije) lahko vpliva na neprepoznavnost socialnega dela s starimi ljudmi kot specializiranega področja socialnega dela. Socialno delo na področje staranja in dela s starimi ljudmi vstopa na svojevrsten način, a ni edina veda, ki se ukvarja z ljudmi v starejšem življenjskem obdobju (McDonald 2010: 3). Ne le, da je starost kompleksen pojav in da je starejša populacija izrazito heterogena populacija, iskanje rešitev na stiske starih ljudi od socialnih delavk in delavcev zahteva kritično presojo stališč, ki jih zavzemajo predstavniki različnih strok in politik na področju oskrbe starih ljudi. Zato je toliko pomembnejše, da je polje socialnega dela s starimi ljudmi natančno definirano. Razmerje in odnos med socialnim delom in gerontologijo je pomembno opredeliti, saj na usmeritev socialnega dela lahko vpliva določena perspektiva v gerontologiji. Tako lahko biomedicinska perspektiva gerontologije zahteva biomedicinsko usmeritev socialnega dela. Če pa je gerontologija zgolj pomožna veda socialnega dela, lahko pričakujemo tudi manjšo stopnjo njenega vpliva na socialno delo.

To tezo potrjujejo izkušnje iz preteklosti, zato bomo v nadaljevanju prikazali značilnosti razvoja socialnega dela s starimi ljudmi. Je pa pred tem pomembno opozoriti na doslednost pri rabi sintagme gerontološko socialno delo. Številni avtorji (Koskinen 1997, Milošević-Arnold 1999, Ramovš 2003, Nathanson, Tirrito 1998, Phillips *et al.* 2006, McDonald 2010) namreč uporabljajo pojem gerontološko socialno delo. Vprašanje pa je, ali s takim poimenovanjem želijo zgolj označiti specializiranost področja socialnega dela (da se torej ukvarja s starostjo) ali v resnici sinergijo obeh ved. Sinergijski učinki so lahko dvojni: (1) lahko ponazarjajo socialno delo kot posebno področje gerontologije ali pa (2) definirajo posebno področje socialnega dela z elementi gerontologije. V obeh primerih gre za interdisciplinarno področje, to pa je za razvoj tako ene kot druge

vede bolj prednost kot pomanjkljivost. Po drugi strani pa uporaba izraza gerontološko socialno delo ni prevladujoča in se pogosto kombinira z izrazom socialno delo s starimi ljudmi, tako da se oba izraza uporabljata kot sinonima. Če razmerja med eno in drugo vedo niso definirana, lahko uporaba obeh vrst izrazov povzroča zmedo. To se dogaja na primer v Sloveniji.

V slovenskem prostoru je na področju socialnega dela s starimi ljudmi do pred kratkim prevladovalo dokaj nepovezano znanje. Nedefinirano razmerje med gerontologijo in socialnim delom je ustvarjalo konceptualno zmedo in tekmovanje za prevlado posamezne vede na področju oskrbe starih ljudi. Na področju socialnega dela je Milošević-Arnold (2004) zagovarjala gerontološko socialno delo in ga označila kot specialno socialno delo. Mesec (2003) je uporabljal izraz gerontoboetika kot nadomestilo za izraz socialno delo s starimi ljudmi. Oba sta sicer poudarjala, da je vloga gerontologije zgolj informativne narave (da socialnim delavkam in delavcem ponudi temeljna znanja o staranju), in se zavzemala za definiranje posebnega področja socialnega dela.

Ramovš (2003) pa je znotraj gerontologije razvil idejo o socialnodelavni gerontologiji, ki ponazarja sinergijski odnos med socialnim delom in gerontologijo. Vendar avtor o njenem samostojnem mestu znotraj gerontologije ni povsem prepričan, zato meni, da v Sloveniji obstaja zgolj socialna gerontologija. Torej v slovenskem prostoru ne gre zgolj za različno poimenovanje tega področja, temveč tudi za konceptualno zmedo, ta pa vnaša dvom o specializiranosti tega področja socialnega dela oziroma o njegovi umeščenosti v druge znanosti.

Verjetno je na konceptualno zmedo vplival tudi sam razvoj obeh ved. V Sloveniji se je socialna gerontologija pojavila po drugi svetovni vojni. Pospešen razvoj je doživela po letu 1965 z definiranjem socialnogerontoloških načel. Ta so vse do danes tudi zahtevala razvoj oskrbe starih ljudi. Zelo so vplivala na institucionalno usmerjenost oskrbe (Mali 2012). Ta je bila prvotno gerontološko-geriatrično zaznamovana. Dejavnost domov za stare je utemeljevala medicina oziroma takratna gerontologija, ki je temeljila na medicini. Eden ključnih razlogov

za to, da vodilne vloge pri razvoju domov v šestdesetih letih 20. stoletja ni prevzelo socialno delo, je v tem, da se je socialno delo takrat šele začelo razvijati, saj je bila Višja šola za socialne delavce ustanovljena leta 1955.

Mali (2010) opisuje, kako je institucionalno varstvo pod vplivom razvoja socialnega dela s starimi prehajalo od začetnega socialnogerontološkega modela (1965–1990), v katerem socialno delo v domovih še ni bilo navzoče, prek vmesnega bolnišničnega modela (1991–2000), v katerem se je socialno delo začelo krepiti, do današnjega socialnega modela (od leta 2000), v katerem ima ključno vlogo socialno delo.

Koskinen (1997: 1) je na podlagi študije, v kateri je primerjal razvoj socialnega dela s starimi v Veliki Britaniji, Nemčiji, ZDA in na Finskem, ugotovil, da je gerontološko socialno delo sledilo profesionalizaciji socialnega dela in danes pomeni pomembno specialnost socialnega dela. Na začetku 20. stoletja zasledimo med socialnimi delavkami in delavci nenavaden odpor do dela s starimi ljudmi, saj so ocenjevali, da je delo s starimi ljudmi nepomembno, nekoristno in potratno. Potrebe in zahteve starih ljudi so povezovali z revščino, odvisnostjo in dobronostjo. Stare ljudi so prezirali, jih obravnavali stereotipno in razumeli kot homogeno populacijo. To za tiste čase ni bilo nenavadno, saj so imele takšno stališče tudi druge vede (Payne 2005: 132). Opravičilo za njihovo ravnanje je možno videti v takratni usmerjenosti socialnega dela na delo z mladimi in družinami. Ti so veliko bolj kot stari ljudje občutili posledice industrializacije. Ukvarjanje s starejšo populacijo je postalo domena poznejše postindustrijske družbe (Payne *ibid.*).

Povečanje števila starih ljudi in razvoj politik upokojevanja, socialnih in zdravstvenih služb, gerontologije in drugih ved v šestdesetih letih 20. stoletja so ključni dejavniki, ki so vplivali na postopen preobrat v odnosu do starih ljudi v socialnem delu. Milošević Arnold (2004: 9) ugotavlja, da je preobrat potekal počasi, saj tudi v šestdesetih in sedemdesetih letih zanimanje socialnih delavk in delavcev za delo s starimi ljudmi ni bilo veliko. Prav tako pa področja socialnega dela s starimi ljudmi

tudi niso pozitivno vrednotili, saj so lahko ljudje brez strokovne izobrazbe opravili vse potrebne postopke v zvezi z namestitvijo starega človeka v dom, nasprotno pa je bila izobrazba socialnih delavk in delavcev za delo z otroki izrecno določena v standardih in normativih.

Means and Smith (1994) opisujeta, da je na razvoj oskrbe za stare ljudi vplivala splošna negativna podoba o starosti v družbi. Zavirala je razvoj skupnostnih oblik oskrbe in poudarjala institucionalno oskrbo. Zgolj zavedanje o vse večjem številu starih ljudi ni bila dovolj velika spodbuda za razvoj oskrbe. Spremembe je spodbudila zakonodaja, sprejeta pred desetletji, ki je določila legitimne okvire za razvoj antidiskriminatorne prakse in reševanje osebnih stisk starih ljudi (McDonald 2010). Pred tem pa starosti niso pojmovali kot ene od razvojnih stopenj človekovega življenja, ampak kot problem, na katerega morajo ustrezno odgovoriti socialne politike. Stari ljudje so bili pasivni prejemniki pomoči, ne pa aktivni oblikovalci oskrbe. Socialno delo ni bilo specializirano, ampak generično in zelo prežeto z metodo dela s posameznikom (*op. cit.*: 25). Socialna politika, ki je v osemdesetih letih poudarjala razvoj skupnostne oskrbe in v devetdesetih razvoj socialnega menedžmenta, je vplivala na to, da so se socialne delavke in delavci bolj kot s starimi ljudmi ukvarjali z vprašanji lastne eksistence. Zato je usmeritev v individualizirane oblike financiranja oskrbe v skupnosti v zadnjem desetletju toliko bolj spodbudna za razvoj socialnega dela s starimi ljudmi. Zagotavljanje osebnih paketov neposredno starim ljudem bo zagotovo spremenilo dosedanje prakso. Ne le, da bodo stari ljudje lahko izrazili, katere storitve potrebujejo, tudi tisti, ki težje izražajo lastne potrebe, bodo deležni storitev po njihovi meri, saj jih bodo izvajalci dolžni izvajati na tak način (*op. cit.*: 171).

IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO S STARIMI LJUDMI

Potrebe po zaposlovanju socialnih delavk in delavcev so v vseh deželah, ki doživljajo skokovito povečanje starejše populacije, vedno bolj izrazite. Rosenberg (2009: 17) ocenjuje,

da v ZDA že danes potrebujejo 70.000 specializiranih socialnih delavk in delavcev za delo s starimi ljudmi. Žal pa je zanimanje med študenti socialnega dela majhno, saj si jih le 3 % želi delovati na tem področju. Verjetno na njihovo odločitev vplivajo tudi razmere na trgu dela, saj so socialne delavke in delavci v ZDA na tem področju manj plačani, pri delu pa bolj obremenjeni z individualiziranimi obravnavami uporabnikov in razvojnimi spremembami področja.

Hooyman (2006: 6) analizira številne študije, ki ugotavljajo, zakaj se študentje socialnega dela ne odločajo za študij socialnega dela s starimi ljudmi. Študentje navajajo, da jih delo s starimi ljudmi ne zanima, ker raje delajo z mladimi, z družinami; ker so stari ljudje nemočni, ranljivi in pogosto bolni; ker pri odločanju za specialistični študij na magistrskih programih socialnega dela prevladuje konkurenca, ki ne spodbuja dela s starimi ljudmi (Hooyman, Peter 2007: 12). Med dejavniki, ki vplivajo na odločitev za delo s starimi ljudmi, so: predhodne pozitivne izkušnje s starimi ljudmi, ki so jih študentje pridobili bodisi v družini bodisi med praktičnim usposabljanjem; močna, osebna navezanost na stare ljudi, predvsem družinske člane; dobre izkušnje pri delu s starimi ljudmi v domačem ali delovnem okolju.

Tompkins in Rosen (2007: 2) podajata različne študije, ki kažejo, da je socialno delo slabo pripravljeno na povečan delež starejših v sodobni družbi. Fakultet ne zanima specialistično izobraževanje o socialnem delu s starimi ljudmi, med študenti pa je le manjšina takšnih, ki samoiniciativno poglobljajo znanje in prakticirajo spretnosti za delo s starimi ljudmi, bodisi v učilnici bodisi na terenu, v neposrednem stiku s starimi ljudmi.

Hooyman (2006), Tompkins, Rosen (2007), Singleton (2007) ugotavljajo, da številne izobraževalne institucije za socialno delo ne ponujajo specializiranih programov za študij socialnega dela s starimi ljudmi, niti na dodiplomski niti na podiplomski stopnji študija. Zavzemajo se za to, da bi vsi študentje socialnega dela pridobili osnovna znanja za delo s starimi ljudmi in da bi imeli možnost pridobivanja tudi specializiranega znanja za

delo s starimi ljudmi. Podobno stališče smo zavzeli tudi na Fakulteti za socialno delo na Univerzi v Ljubljani, zato smo ob bolonjski prenovi programa pred leti temeljito predelali učne vsebine.

Milošević-Arnold (1999: 16) navaja, da so bila vprašanja, povezana s starostjo, del izobraževanja za socialno delo v Sloveniji vse od sedemdesetih let. Pozneje je Fakulteta za socialno delo v predmetniku med obvezne študijske vsebine uvedla predmet socialno delo s starimi. Kljub razvijanju specializiranega znanja na področju organizacije, duševnega zdravlja, psihosocialne pomoči, skupnostne oskrbe in dela z mladimi v devetdesetih letih se je področje socialnega dela s starimi ljudmi pojavilo na fakulteti šele z bolonjsko prenovno študija pred tremi leti.

Bolonjska prenova študijskega programa socialno delo omogoča na dodiplomskem študiju poleg obveznega predmeta socialno delo s starimi ljudmi tudi specializirano smer študija, saj je modul socialno delo s starimi ljudmi eden od šestih izbirnih modulov na fakulteti. Na podiplomski stopnji smo prvič v zgodovini izobraževanja za socialno delo vpeljali študij socialno delo s starimi ljudmi. Z vnosom specializiranega znanja v kurikulum socialnega dela želimo vpeljati študente v poglobljen in samostojen študij socialnega dela s starimi ljudmi, jih usposobiti za specializirano socialno delo s starimi ljudmi v skupnosti, v institucijah za stare in za svetovanje pri pripravi na starost. Študij študentom omogoča spoznavanje in razumevanje sodobnih teoretskih konceptov in praks na področju socialnega dela s starimi ljudmi in njihov prenos v konkretno praktično delo. Program omogoča pridobivanje znanja za delo z ljudmi z demenco in delo z ljudmi, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo na domu oziroma v institucijah, namenjenim starim ljudem. Diplomanti podiplomskega programa so usposobljeni, da v praksi prepoznajo, analizirajo in poiščejo rešitve ter razvijajo inovativne pristope pri reševanju stisk starih ljudi na specifičen, socialnodeloven način.

Izobraževanje za specifično področje socialnega dela že samo po sebi omogoča razvoj tega specializiranega področja. Ne le, da za

izobraževanje potrebujemo ustrezne teoretske podlage, z izobraževanjem ustvarjamo razmere za razvoj prakse na področju socialnega dela s starimi ljudmi, velja pa tudi obrnjeno: primere obstoječe dobre prakse vnašamo v izobraževanje. Tako ustvarjamo razmere za dinamično razmerje med teorijo in prakso, to pa je za vedo socialnega dela ena ključnih značilnosti.

POSEBNOSTI SOCIALNEGA DELA S STARIMI LJUDMI

Področje socialnega dela s starimi ljudmi postaja vedno bolj raznovrstno. Prav tako socialne delavke in delavci čedalje bolj razumejo raznovrstnost in heterogenost vsakdanjega življenja starih ljudi in njihove specifične probleme, ki se pojavljajo tako zaradi posebnosti starejšega obdobja življenja kot tudi zaradi družbene konstrukcije staranja. Prizadevajo si poiskati in mobilizirati moči in vire starih ljudi in niso usmerjeni zgolj na njihovo šibkost. Prav to je specifično za socialnodelovno ravnanje, prepoznavno za stroko socialnega dela, in ključen dejavnik, ki razumevanje starih ljudi in ravnanje z njimi razlikuje od razumevanja in ravnanja drugih strok.

Specifičnosti socialnega dela s starimi ljudmi izhajajo iz sodobnega razumevanja fenomena staranja kot kombinacije bioloških, psiholoških in družbenih procesov, ki prinašajo določene življenjske spremembe, zaradi katerih stari ljudje potrebujejo posebno pomoč. Socialne delavke in delavci potrebujejo za delo s starimi ljudmi znanje o staranju, socialni politiki do starih ljudi, o različnih praktičnih pristopih in metodah. Potrebujejo tudi različne strokovne spretnosti, denimo sposobnost za komuniciranje, presojanje, sodelovanje v multidisciplinarnih timih, povezovanje različnih generacij. Pri oceni situacije, v kateri se je znašel star človek, potrebuje socialni delavec veliko specifičnega znanja, drugačnega od znanja na drugih področjih socialnega dela. Ocenjuje psihične, čustvene, kognitivne in socialne zmožnosti starega človeka, preverja možnosti samooskrbe, išče različne vire moči tako v starem človeku kot v njegovem okolju in možne ovire v podpornem okolju. Po tem

se socialno delo s starimi ljudmi razlikuje od socialnega dela z ljudmi iz drugih starostnih skupin. Stari ljudje imajo zahteve po drugačnih vrednotah, znanju in praktični usposobljenosti socialnih delavk in delavcev. Po drugi strani pa lahko socialna delavka zaradi močne družbene konstrukcije starosti in prevladujočih predsodkov do staranja in starih ravna v nasprotju z etičnimi normami stroke, to pa prinaša v socialno delo etične dileme, vprašanja in probleme.

Socialno delo s starimi ljudmi ne glede na okolje, v katerem poteka, deluje na mikroravni (ravni posameznika), na mezoravni (ravni skupnosti in institucij) in na makroravni (družbeni ravni). Po Koskinenu (1997) socialni delavec pomaga starim ljudem tako, da skupaj z njimi povečuje njihovo sposobnost za spoprijemanje s težavami in premagovanje problemov. Pri tem se socialne delavke in delavci srečujejo z različnimi situacijami: ranljivostjo starih ljudi, demenco, zelo starimi ljudmi, osamljenostjo, družinami v stiski, medgeneracijskimi odnosi, različno narodnostjo starih ljudi, starimi osebami s posebnimi potrebami, slepimi starimi ljudmi, alkoholizmom pri starih ljudeh, starimi ljudmi, ki živijo sami, stresom v starosti, samomorilnostjo med starimi ljudmi, nasiljem, različno spolno usmerjenostjo starih ljudi, posledicami holokavsta in drugimi značilnostmi.

Naštete situacije kažejo, da so stari ljudje izrazito heterogena skupina posameznikov. To je za socialno delo na mikroravni pomembno spoznanje.

Kljub razvejeni mreži različnih formalnih oblik pomoči za stare ljudi pa večino oskrbe še vedno opravijo svojci. Pomembno vlogo ima pri oskrbi tudi skupnost, v kateri stari ljudje živijo, ki jo sooblikujejo in v kateri uveljavljajo svoje interese. Za socialno delo s starimi ljudmi na mezoravni je pomembno, kako lahko v skupnosti okrepimo medgeneracijsko povezanost, kaj pri tem lahko storijo organizacije v skupnosti in kako lahko skupnost aktiviramo. Socialna delavka pomaga staremu človeku in njegovi družini dobiti pomoč različnih služb, ki so na voljo v njihovem okolju, in storitve koordinira. Na podlagi poznavanja potreb starih ljudi pripomore k razvijanju in povezovanju raznih služb in storitev (Mali 2008: 65).

Na makroravni govorimo o povezanosti ukrepov države s prvima dvema ravnema. Naloga socialnih delavcev je pomagati pri oblikovanju takšnih političnih struktur, ki bodo na lokalni in nacionalni ravni temeljile na potrebah starih ljudi, ki bodo krepile moč starih ljudi in njihovo vlogo v družbi. Socialne delavke in delavci si prizadevajo odpraviti diskriminatorski odnos do starih ljudi (za diskriminacijo starih ljudi pogosto zasledimo angleški izraz *ageism*, pri nas se še uveljavlja prevod starizem) in stare ljudi okrepiti za pridobivanje socialnih, ekonomskih in političnih pravic (Mali 2008: 65).

Socialno delo s svojim specifičnim znanjem in védenjem o pomoči starim ljudem deluje na vseh treh ravneh: mikro-, makro- in mezoravni. Delo s starimi ljudmi najpogosteje izvajamo v službah socialnega varstva, delamo s posamezniki, družinami, družbenimi skupinami, v skupnosti in s skupnostjo, praviloma v tesnem sodelovanju z državo. Nemogoče je opravljati socialno delo zgolj na eni ravni. Socialno delo ni le interdisciplinarno, ampak povezuje več različnih ravni bivanja (Flaker @ Boj za 2012). Ne moremo ga omejiti le na eno samo dimenzijo ali reducirati na en prostor. Vsaka sprememba, ki jo sproži posameznik (s pomočjo socialne delavke), se kaže na preostalih ravneh. Kaže pa se tudi v odnosu do drugih strok in strokovnjakov, ki delajo s starimi ljudmi, pri tem pa se pokažejo zlasti tiste, ki jih socialno delo pri svojem delovanju še posebej poudarja. Ena teh je, da stari ljudje niso zgolj pasivni prejemniki pomoči, temveč so oblikovalci in ustvarjalci kakovostnega življenja v zadnjem obdobju človekovega življenja.

Socialno delo s starimi ljudmi, ki ga razvijamo na Fakulteti za socialno delo, je povezano z nekaterimi načeli, ki tvorijo generično, splošno socialno delo in so vplivala na razvoj posebnih metod in spretnosti, značilnih prav za slovensko okolje. V nadaljevanju predstavljamo povzetek najpomembnejših načel socialnega dela in jih prenesemo na področje dela s starimi ljudmi:

Partnerstvo. Partnerski odnos v socialnem delu pomeni, da uporabnik in socialna delavka enakopravno sodelujeta pri definiranju in

reševanju problema, da strokovnjak verjame v sposobnost uporabnice za uspešno rešitev težave, v njeno kompetentnost za prevzem odgovornosti in kontrole nad svojim življenjem. Socialni delavec in star človek skupaj določita take cilje medsebojnega delovanja, ki so skladni z življenjskimi okoliščinami in željami starega človeka. Izhajajo iz dejanskega stanja posameznikove življenjske situacije in hkrati motivirajo uporabnika za optimalno aktivnost pri doseganju zastavljenih ciljev.

Perspektiva moči. V sodobnem socialnem delu je perspektiva moči paradigmatiski premik, saj nas usmeri k iskanju virov in moči uporabnikov. Na področju socialnega dela s starimi ljudmi je eden temeljnih konceptov. Perspektiva moči zahteva od socialne delavke, da vidi uporabnike na drugačen način, to pa povzroči premik od usmeritve na posameznikov problem k iskanju novih možnosti in priložnosti. Zaradi poznavanja družbene konstrukcije starejšega obdobja življenja lahko socialne delavke in delavci prepoznajo različne stiske, s katerimi se srečujejo stari ljudje v sodobni družbi. Različni programi in organizacije za stare ljudi prav tako temeljijo na definiranju teh problemov. Njihovi strokovnjaki z diagnosticiranjem problemov starih ljudi izvajajo ukrepe, ki zmanjšujejo njihove probleme. Poslanstvo socialnega dela s starimi ljudmi je drugačno. Ravnanje socialnih delavk in delavcev presega zgolj identificiranje problemov. Je v pomoč in podporo staremu človeku, da iz svojih bogatih življenjskih izkušenj črpa moč za premaganje težav v sedanosti. V ospredju je star človek, njegove sposobnosti in zmožnosti, ne pa zgolj problemi.

Antidiskriminacijska usmeritev. Praksa socialnega dela je usmerjena proti predsodkom, negativnemu odnosu in neustreznim obravnavi ljudi glede na njihove značilnosti, kot so rasa, spol, religija, etnična pripadnost, starost ipd. Načelo antidiskriminacijske usmerjenosti nas opozarja, da pri delu s starimi ljudmi ne spregledamo dveh temeljnih etičnih načel – spoštovanja in ohranjanja dostojanstva starih ljudi. Le tako bomo lahko z njimi vzpostavili delovni odnos, na katerem temelji naše strokovno delo, in ne bomo spregledali njihovih pravic.

Skupine za samopomoč. Pri nas so na področju socialnega varstva najbolj razširjene skupine starih ljudi za samopomoč. Namen skupin je reševati osebno osamljenost starih ljudi, zato zmanjšujejo izoliranost starih ljudi in medgeneracijsko nepovezanost. Posebnost teh skupin v slovenskem okolju je v tem, da je pobudnik za njihov nastanek navadno socialna stroka, ne pa stari ljudje sami. Dolgoletne izkušnje starih ljudi v skupinah za samopomoč bi lahko bile dober zgled za razvoj skupin za samopomoč oskrbovalcev starejših, ki potrebujejo razbremenitev pri delu. Na področju oskrbe ljudi z demenco že opažamo povečevanje skupin za samopomoč svojcev, ki skrbijo za družinskega člana z demenco.

Socialne mreže. Posebnost socialnega dela je, da stopa v interakcije med posamezniki in okoljem, v katerem posamezniki živijo. Ukvarjanje s socialnim kapitalom posameznika je pri socialnem delu s starimi ljudmi še posebej pomembno, saj so stari ljudje pogosto odvisni od pomoči, ki jo dobijo v socialnem okolju, v katerem živijo, bodisi na neformalen (pomoč družine, svojcev, sosedov, prijateljev, znancev) bodisi na formalen način (pomoč strokovnjakov različnih organizacij, institucij). Pri socialnem delu s starimi ljudmi upoštevamo potrebe in želje starega človeka in jih usklajujemo z različnimi sistemi, v katere je vpjet.

Skupnostna skrb. Skupnostna skrb je kolektivno zasnovana in ima za cilj povečanje kakovosti življenja v skupnosti, vzpostavljanje raznih fleksibilnih mrež pomoči, ki so na voljo različnim potencialnim uporabnikom v njihovem življenjskem okolju. Posameznik ima pravico, da živi samostojno v takem okolju in na tak način, da ne ogroža svojega življenja in življenja drugih. Stare ljudi ogrožajo različne izgube. Naloga socialnega delavca je, da oceni vpliv bioloških, psiholoških, socioloških, kulturnih, organizacijskih in drugih dejavnikov na življenje starih ljudi in mobilizira razpoložljive vire moči v posamezniku in njegovi socialni mreži za samostojno življenje v domačem okolju (Mali 2008).

V socialnem delu s starimi ljudmi smo osredotočeni na specifičnost življenjskega sveta starega človeka, da bi skupaj z njim

odkrili, raziskali in spoznali družbeni, kulturni in socialni kontekst, v katerem živi in bolj ali manj aktivno deluje. V sodobnem socialnem delu govorimo o raziskovanju življenjskega sveta uporabnika. Raziskovanje je usmerjeno v načrtovanje rešitev, v odkrivanje in mobilizacijo virov in potencialov, ki jih najdemo v življenjskem svetu uporabnika, pri tem pa je poudarek na skupnem iskanju in soustvarjanju rešitev in ciljev, ki jih ob pomoči socialne delavke želi doseči uporabnik (Rapoša Tajnšek 2007: 8–9). V tem kontekstu socialne delavke in delavci zbiramo življenjske zgodbe starih ljudi, njihove pripovedi, saj za intervencijo in pomoč posamezniku potrebujemo znanje in védenje o socialni realnosti posameznika.

Z osredotočenostjo načel socialnega dela s starimi ljudmi na slovensko okolje smo želeli poudariti, da na socialno delo vedno vplivajo vzvodi pomoči, in sicer od vzpostavljenih formalnih do neformalnih oblik pomoči. Treba je kritično poznati dispozitive pomoči, kot jih določajo kulturni obrazci, institucionalne ureditve ter politična in ideološka pooblastila (Flaker 2003 b: 241). V Sloveniji je očitno, da si prizadevamo za vzpostavitev partnerskega odnosa s starim človekom, ki vodi v dialoško reševanje stisk in iskanje novih rešitev, ki bi ustrezneje kot dosedanje zadovoljevale potrebe starih ljudi. Glede na to, da imamo pretirano razvit sistem institucionalne oskrbe in zelo podhranjene skupnostne oblike pomoči (Mali 2012), takšna usmeritev ni presenetljiva. Je pomemben prispevek k iskanju ustreznih odzivov na aktualne demografske razmere.

Socialno delo kot specializacijo stroke v tuji literaturi zasledimo bodisi v opisih področij, v katerih se socialni delavci in delavke pogosteje srečujejo s starimi ljudmi, bodisi kot opis metod in spretnosti, ki jih za delo s starejšo populacijo potrebujejo. Ledbetter Hancock (1990), avtorica ene izmed prvih knjig o socialnem delu s starimi ljudmi, predstavi teme, ki so pomembne za delo z njimi. Za preventivno socialno delo s starimi ljudmi naj bi socialne delavke in delavci poznali te vsebine: duševno in fizično zdravje (bolezni srca, rak, kap, kronične bolezni, senilnost, Alzheimerjeva bolezen, depresija, samomor,

alkoholizem, paranoja), prehranjevanje in rekreacija v starosti, spolnost, socialno delo v domovih in bolnišnicah, pomoč in podpora v skupnosti. Vsebine predstavi kot priročnik za učinkovito pomoč starim ljudem.

Nathanson in Tirrito (1998) navajata štiri področja socialnega dela s starimi ljudmi: gerontološko socialno delo v psihiatriji, gerontološko socialno delo v zdravstvu, gerontološko socialno delo v socialnih službah (npr. centrih za starejše, agencijah za stare ljudi) in gerontološko socialno delo, ki posega na delo v različna okolja (npr. delovanje političnih strank, verskih uradov, uradov za zaposlovanje, za delo). Lymbery (2005) navaja ključna področja, ki definirajo socialno delo s starimi ljudmi na podlagi specifičnih potreb starejše populacije: bolezen, ranljivost, demenca, depresija in druge kognitivne spremembe, delo z oskrbovalci, spremembe v starosti, izgube, zlorabe, izzivi v starosti.

Burack-Weiss in Brennan (1991) navajata metode socialnega dela s starimi ljudmi, in sicer metodo dela s posameznikom, z družino in skupinami in skupnostno socialno delo. Prav te metode McDonald (2010: 111–170) opiše kot področja, znotraj katerih obstajajo specifične metode: delo s posameznikom – ugotavljanje duševnih zmožnosti, zagovornišтво, svetovanje, izdelovanje življenjske bilance; delo z družinami in skupinami – delo s partnerji, družinska terapija, skupinska pomoč in podpora; skupnostno delo – razvijanje skupnosti, delo s sosedi, usposabljanje starih ljudi za aktivno udeležbo v medsebojnih odnosih.

Socialne delavke s konkretnimi metodami dela odpravljajo predsodke do starih ljudi (eden od njih je, da so zgolj zajedavci družbene blaginje) in opozarjajo na morebitne nove oblike sožitja različnih starostnih skupin v družbi. Ob vse večjem zavedanju povečevanja starejšega prebivalstva postajajo vprašanja solidarnosti in sožitja ljudi v sodobni družbi čedalje bolj aktualna. Zanimivo je, da smo šele s podaljševanjem življenjske dobe postali pozorni na vzpostavljanje in ohranjanje solidarnosti, enega ključnih fenomenov človeške civilizacije. Ne glede na razloge, zaradi katerih se zavedamo pomena medčloveške solidarnosti, je pomembno, da

razvijamo različne oblike solidarnosti in z njimi skrbimo za obstoj naše civilizacije.

SKLEP

Zaradi povečanja deleža starejšega prebivalstva tudi v socialnem delu vse večjo pozornost namenjamo pojavam, ki spremljajo starost, staranje in stare ljudi. Stari ljudje so v 21. stoletju ključen izziv za razvoj konceptov, metod in spretnosti socialnega dela. Vendar pa socialno delo s starimi ljudmi v razmerah povečanega deleža starih ljudi v družbi ostaja precej nevidno področje socialnega dela. Pravzaprav je paradoks, da se socialno delo na povečano potrebo po ukvarjanju s starejšo populacijo odziva tako počasi. Na splošno v razpravah o prihodnji vlogi socialnega dela zasledimo precej podpore za razvoj specializacije na področju socialnega dela s starimi ljudmi, konkretno pa lahko najdemo le malo literature, raziskav in izobraževalnih programov, ki bi razvijali specialistično znanje za ravnanje na tem področju. Vendar upanje obstaja, saj, kot menita Nathanson in Tirrito (1998), je socialno delo dinamična veda in se odziva na razmere v družbi. Phillips (1996: 149) namenja socialnemu delu s starimi ljudmi prav posebno vlogo, saj meni, da je obstoj socialnega dela odvisen prav od tega področja. Starejša populacija je torej velik izziv tudi za socialno delo.

V prispevku smo želeli opozoriti, da je socialno delo s starimi ljudmi specializirano področje socialnega dela, ki za svoje delovanje potrebuje tako generično znanje s področja socialnega dela kot tudi drugih ved, ki razvijajo znanje za razumevanje starejšega obdobja življenja. S prikazom konceptualnih izhodišč za socialno delo s starimi ljudmi smo prikazali neločljivo povezanost generičnega socialnega dela in specialističnega socialnega dela s starimi ljudmi. Vendar pa naveza generičnega in specialističnega socialnega dela ni nujno enosmerna, saj lahko specialistično znanje vpliva na generično in znanje med njima prehaja od enega do drugega.

Prav intenzivnejše vključevanje starejše populacije v socialno delo in odzivanje na potrebe starih ljudi lahko sprožita val novih metod in

spretnosti za ravnanje v socialnem delu. Kajti meje med teorijo in metodo so v socialnem delu fluidne. V socialnem delu gre za teorije o tem, kako v situaciji ravnamo, ne pa za substancionalne teorije o tem, kaj je narava nekega predmeta (v primeru socialnega dela – človeka in družbe), da bi lahko z njim »ravnali«, ga obravnavali (Flaker 2003 a: 8). Dinamičnost socialnega dela se torej ne le kaže v odzivnosti na družbene spremembe, temveč obstaja tudi znotraj socialnega dela dinamika med teorijo in metodiko. Možno je, da teorije socialnega dela povedo, kako ravnati in delovati v praksi, prav tako pa je možno, da metode oblikujejo ali prilagajajo teorije. Prav na to značilnost kaže pregled literature s področja socialnega dela s starimi ljudmi, ki smo ga podali v prispevku.

Socialno delo s starimi ljudmi se kot specializacija poraja v različnih družbenopolitičnih ureditvah in kulturnih kontekstih, ti pa pomembno vplivajo na njene značilnosti. Na značilnosti socialnega dela kot specializacije stroke vpliva tudi zgodovinski razvoj socialnega dela. Govorimo lahko torej o socialnem delu s starimi ljudmi kot specializaciji v različnih kulturnih okoljih, na globalni ravni pa je tej specializaciji skupna le usmerjenost na starejšo populacijo. Na kakšnih konceptih je socialno delo s starimi ljudmi zasnovano, kakšne metode in spretnosti razvija, pa določajo zgodovinske in trenutne razmere, v katerih je socialno delo.

VIRI

- BURACK-WEISS, A., BRENNAN, F. C. (1991), *Gerontological social work supervision*. New York: The Haworth Press.
- FLAKER, V. (2003 a), *Oris metod socialnega dela: uvod v katalog nalog centrov za socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, Skupnost centrov za socialno delo.
- FLAKER, V. (2003 b), Temeljne in nujne spretnosti socialnega dela. *Socialno delo*, 42, 4/5: 237–257.
- FLAKER, V. @ Boj za (2012), *Direktno socialno delo*. Ljubljana: */cf.
- HOOYMAN, N. R. (2006), *Achieving curricular and organizational change. Impact of CSWE geriatric enrichment in social work education project*. Alexandria, VA: Council of social work education.
- HOOYMAN, N., PETER, S. (2007), Creating aging – enriched social work education: a process of curricular and organizational change. V: Tompkins, C. J., Rosen, A. L. (ur.), *Fostering social work gerontology competence: a collection of papers from first national gerontological social work conference*. New York: The Harworth Press (9–29).
- KOSKINEN, S. (1997), Aging and social work: the development of gerontological social work. V: Stropnik, N. (ur.), *Social and economic aspects of ageing societies: European Inter-University Consortium for International Social Development – European Branch*. Ljubljana: Institute for Economic Research (1–16).
- LEDBETTER HANCOCK, B. (1990), *Social work with old people*. London: Prentice – Hall Inc.
- LYMBERY, M. (2005), *Social work with older people: context, policy and practice*. London: Sage.
- MALI, J. (2008), *Od hiralnic do domov za stare*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- (2009), Sožitje med generacijami kot ga razumemo v socialnem delu: sožitje generacij. V: Bezjak, S. (ur.), *Vloga starejših v sodobni slovenski družbi: zbornik*. Ljubljana: Inštitut Hevrek! (70–76).
- (2010), Social work in the development of institutional care for older people in Slovenia = Razvoj socialnega dela v slovenskih domovih za stare ljudi. *European Journal of Social Work*, 13, 4: 545–559.
- (2012), Deinstitutionalisation as a challenge for the development of community-based care for older people = Dezitucionalizacija kot izziv za razvoj skupnostne oskrbe starih ljudi. *Dialogue in praxis*, 1 (14), 1/2 (22–23): 57–69.
- MCDONALD, A. (2010), *Social work with older people*. Cambridge: Polity Press.
- MILOŠEVIČ-ARNOLD, V. (1999), Razvoj in značilnosti socialnega dela s starimi ljudmi. *Kaljenje*, 1: 8–24.
- (2004), *Socialno delo s starimi ljudmi (izbrani članki in referati)*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- NATHANSON, I. L., TIRRITO, T. T. (1998), *Gerontological social work: theory into practice*. New York: Springer Publishing Company.
- MEANS, R., SMITH, R. (1994), *Community care: policy and practice*. London: Macmillan.
- MESEC, B. (2003), *Izbrani članki iz gerontoboetike: študijsko gradivo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

- (ur.) (2007), *Teorije pomoči socialnega dela II. Študijsko gradivo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- PAYNE, M. (2005), *The origins of social work: continuity and change*. New York: Palgrave.
- PHILLIPS, J. (1996), The future of social work with older people in a changing world. V: Parton, N. (ur.), *Social theory, social change and social work*. London: Routledge (135–151).
- PHILLIPS, J., RAY, M., MARSHALL, M. (2006), *Social work with older people*. London: Palgrave.
- RAMOVŠ, J. (2003), *Kakovostna starost: socialna gerontologija in gerontagogika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka, SAZU.
- RAPOŠA TAJNŠEK, P. (2007), Raziskovanje življenjskega sveta uporabnika v širšem kontekstu socialnega dela. V: Šugman Bohinc, L., Rapoša Tajnšek, P., Škerjanc, J., *Raziskovanje, ocenjevanje in načrtovanje uporabe virov za doseganje zelenih razpletov*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (7–24).
- ROSENBERG, J. (2009), *Working in social work: the real world guide to practice settings*. London: Routledge.
- SINGLETON, J. L. (2007), Infusing gerontology through the BSW Curriculum. V: Tompkins, C. J., Rosen, A. L. (ur.), *Fostering social work gerontology competence: a collection of papers from first national gerontological social work conference*. New York: The Harworth Press (31–46).
- TOMPKINS, C. J., ROSEN, A. L. (2007), Developing visibility for aging in social work: the first NGSWC. V: Tompkins, C. J., Rosen, A. L. (ur.), *Fostering social work gerontology competence: a collection of papers from first national gerontological social work conference*. New York: The Harworth Press (1–8).
- VERTOT, N. (2008), *Prebivalstvo Slovenije se stara – potrebno je medgeneracijsko sožitje*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- WILSON, G. (2001), *Understanding old age*. London: Sage.